

Texts regarding the authorship of the commentary on Sanhedrin chapter “Chelek” attributed to Rashi

- Page 1: Table of contents
- Page 2: Dikdukei Sofrim on Sanhedrin 92b, note nun (50)
- Pages 3-4: Introduction to Sanhedri Gedolah, volume 1 pages 67-68 subsection 30
- Page 5: Sarei HaElef by R' Menachem Kasher (author of Torah Shelemah and more), page 288 subsection 10

וילנא (הוצ' ראם וילנא שנת תרמ"א). אמנם כתב היד ממנו הודפס הפירוש חסר הוא מאמצע דף נו ב עד דף סוף המסכת פרט לשני קטעים לדפים פט וצ. המדפיסים השמיטו משום מה את הקטע האחרון השייך לסוף פרק הנחנין (דף צ א). כבר עמד על כך קאהוט ב"ערוך השלם" בחי' הערך "עמ' עט. והעתיק שם את החסר.

לאחר בדיקה נתברר לי שאף שבגמ' סנהדרין שהדפיסו בוילנא בשנת תרנ"ו עדין חסר הקטע הנ"ל, באותה שנה שוב הדפיסו את הגמרא והכניסו בו את החסר מהפירוש⁶⁶. וכן בהוצאות של שנת תרע"ב. תרפ"ג-תרפ"ד. גם הש"ס שבהוצ' אגודת הרבנים בארה"ב שנת עטר"ת צולם מאחת ההוצאות המתוקנות. אבל בצילומי הש"ס שהודפסו אחר כך, לא הרגישו המצלמים בחסרון והחל מש"ס שולזינגר שיצא בארה"ב בשנת תש"ד ועד עכשיו צילמו מהדפוסים הראשונים שבהם חסר הקטע הנ"ל מפירוש הר"ח. יוצא מכלל זה הש"ס י"ב כרכים 8° שיצא לאור ע"י משה הלל קאהן (חמו"ד)⁶⁷ שצולם מהוצ' וילנא תרע"ב⁶⁸. מעניין לציין שגם בש"ס החסרים נדפסה בסוף פ"י ר"ח לדף פט ב מלת הקשר "אמר". המציינת את המילה הראשונה של פירוש ר"ח לדף צ א. אך בדף זה אין הפירוש מופיע!

בסוף ההדפסה של הספר הנוכחי יצא לאור "אוצר הגאונים" לסנהדרין הוצ' מוסד הרב קוק, ובעמ' תקסה הודפס הקטע הזה בין יתר ליקוטי פר"ח שנאספו ממקורות שונים.

26 פירוש ר' יהודה הכהן אלמנדרני (על המשנה והרי"ף)

ספר זה יצא לאור ע"י הוצ' "פרדס" אל המקורות" כנספח לש"ס (ירושלים תשכ"ד); אמנם המו"ל לא טרח להגיהו כראוי. בקרוב יוהדר בע"ז מחדש ב"סדרת ראשונים למסכת סנהדרין" בהוצ' מכון הרי פישל בהגהת יידי הרב יהודה קופרברג שליט"א ועם הערותיו.

27 פירוש ר' יהונתן הכהן מלוניל (על המשנה והרי"ף)

רבינו משה אל אשקר בתשובה⁶⁹ מזכיר למה ש"כתב בשמם [בשם הגאונים] הר"ר יהונתן ז"ל בפ"י ההלכות בפרק זה בורר בפ"י המשנה.
קטעים מספר זה הובאו ב"לקט ראשונים" שבס' "חמרא וחייא" ובספר "תמים דעים" (ויניציא שפ"ב ועוד). ה"כנה"ג בחו"מ סי' תכה הגה"ט אות כא כותב: "ושמעתי מהחכם כמה"ר יצחק אלפנדרני נר"ו שהרב ר' יהונתן הכהן⁷⁰ בחדושו לסנהדרין, ושוב שם באות לא מביא מה שמצא משם הרב רבי יונתן⁷¹. גם ספר זה

במכון לכ"י העבריים ע"י האוניברסיטה העברית ירושלים. 66 בהשוואת הנוסח המודפס לנוסח שב"ערוך השלם" נמצאו רק שינויים קלים. 67 הברמן במהדורתו של "מאמר על הדפסת התלמוד" מאת ר. נ. רבינוביץ (הוצ' מוסד הרב קוק, תשי"ב) כותב (בעמ' קצג) "כפי השמועה נדפס תלמוד זה באוסטריה בשנת תש"ט". 68 כמבואר מכרכים אחרים של הש"ס (מ. ה. קאהן). הברמן שם בעמ' קפו לא הזכיר מהדורא זו של ש"ס וילנא (תרע"ב, 2°). עם כל המפרשים. 69 סי' סח. 69 אולם הדבר — שבמלחמה אין המציל מיד הרוזף חייב לדקדק אם יכול להציל

יצא לאור ע"י הוצ' "פרדס" אל המקורות" כנספח לש"ס, ללא הגהות והערות, והוא יופיע מחדש בע"ה בסדרה זו. ע"פ שני כתבי יד⁷², ע"י הרב י. קופרברג שליט"א.

28 פירוש רב סעדיה גאון

בעל העיטור בראש אות פ"א (ערך "פסק דין")⁷³ מביא פי' מרבינו סעדיה למושג דין מרומה המופיע בסנהדרין דף לב ב. אותו דבר הובא גם ע"י רבינו יהודה הכהן אלמנדרני בפירושו שם. בשמו. גם ה"אגודה" לסנהדרין⁷⁴ מביא מדבריו השייכים לסנהדרין דף כט. הרמב"ן בפירושו על התורה⁷⁵ מביא את שיטתו הידועה של רבינו סעדיה שלקבלת עדות דיני נפשות די בב"ד של ג' והסופרים האחרונים⁷⁶ לא מצאו את מקור דבריו. יתכן מאד שכתב פירוש לסנהדרין⁷⁷ והדברים דלעיל לקוחים מפירושו זה.

29 פירושי רשב"ם — (ר' שמואל ב"ר מאיר)

הראבי"ה סי' תתקנ"ג הביא פרשב"ם בענין אתם עדי. אפסוכיצי"י מסתפק אם המובאה היא מפירושו לקידושין מג א או לסנהדרין כט א. אותו ענין הובא במרדכי סי' תשא ושם משמע שמפירושו לסנהדרין הוא. וע"י גם הג"א לפ"ב (ברא"ש סי' כה). במרדכי ב"ק סי' צח מפורש על אותו ענין: "ומצאתי שפי' רשב"ם כדברי בסנהדרין" (הדברים הובאו שם מתוך "ספר החכמה" סי' שנת. מתוך תשובה שהשיב הראבי"ה לר' ברוך ממגנצא).

30 פירוש רש"י — (ר' שלמה יצחקי)

בתקופה האחרונה החלו מפקקים אם אמנם רש"י הוא מחברו של הפירוש לפרק חלק המודפס פגמרא כפרש"י. הראשון שעורר על כך הוא בעל "דקדוקי סופרים" בספרו למסכת סנהדרין⁷⁸. הוא לא הביא ראיות של ממש, אלא הסתמך על סגנון הפירוש באופן כללי, שלדעתו אינו סגנונו הקצר והנקי של רש"י. אמנם הוא עצמו הסתייג מהחלטה זו מפני שהרמ"ה העתיק מפירוש זה בשם רבינו שלמה. י. נ. עפשטיין ב"תרביץ"⁷⁹ האריך בזה, ואחר שהביא כמה ראיות, החליט

באחד מאיבריו — אינו מופיע בכת"י פי' רבינו יהונתן שלפנינו. 69 שבמחלתת אין לבעה"ב לדקדק להציל בא' מאיבריו מכיון שהוא בלילה; (הדבר בכת"י שלפנינו לפ' בן סורר) ושם מביא עוד מה ששמע בשם הרב ר' יונתן שאין במחלתת דין שצריך לדקדק להציל בא' מאיבריו מפני שהמקום צר (אין זה בכת"י שלפנינו), והעיר שאין תיאום בין ב' הסברות ונדחק ליישב, ולבטוח כ"י. ואולי תרי רבינו יונתן הו". 69 בודלי 436, 437. 70 מהדורת רמ"י עמ' עט א. 70 א סימן כט. 71 דברים יו ה. וע"י גם בראב"ע. שם. 72 ר"מ צוקר ב"תרגום רס"ג על התורה" עמ' 476. 73 ע"י חיד"א ב"שם הגדולים" מערכת גדולים אות ס סי' ד שחיבר שיטת רבות כגמרא וע"י "סיני" חוברת יג עמ' מט"ג על הפירוש המיוחס לרב סעדיה למסכת ברכות. 74 אפסוכיצי"ר במבוא עמ' 284. 75 שם. 76 עמ' קל הערה נ ועוד בכמה מקומות. 77 ש"ך עמ' 20 [10]. 77 א אבל בסמ"ג עשין ד הדבר בשם רבינו יעקב (ר"ת) ע"י ש"ס. 78 ע"י לעיל (עמ' 32) שכן הוא דעתו ששם רבינו דוד הוא "בונפדי". 79 ע"י תרביץ. שם הע' 52. 80 ע"י

ללא ספק שהפירוש אינו לרש"י, אלא לאחד מתלמידיו; והוכיח שהתלמיד הוא חתנו של רש"י, הריב"ן, שכן דברי הפירוש בדף קא א ד"ה וברוקק הובאו בהגהות ר"פ לסמ"ק סי' ד בשם הריב"ן. (יש עוד להוסיף לזה שגם כפי ר' יהודה הכהן אלמנדרי לפרק חלק הביא דברים אלה בשם הריב"ן⁸¹). עפשטיין ציין, אמנם, שהרמ"ה הביא את דברי הפירוש בשבעה מקומות בשם רש"י, וכן רבינו דוד בונפדיז הביאו בשם רש"י בכמה מקומות ודבריו הועתקו אח"כ ב"ח"י הר"ף, אך עם כל זאת דחה את ייחוס הדברים לרש"י וכתב: „אבל כל המפרשים הנזכרים הם ספרדים וכשמצאו בהעתקה שלפניהם פ' חלק כתוב ביחד עם פירש"י לכל המסכת חשבו כי גם הוא שייך לרש"י. ובכלל מוצאים אנו שמפרשים ספרדיים ייחסו גם פירושים אשכנזים לרש"י פ' נדרים נזיר הוריות ותענית⁸², ולכן אין לסמוך עליהם בזה!"

אף אם נקבל משפט חריף זה על „מפרשים ספרדים" בכלל, על כל פנים אין לומר כן על הרמ"ה ועל רבינו דוד בונפיל; שהרי בעל „האור זרוע" שהיה מאחרוני בעלי התוספות שכל ספרי בעלי התוספות היו פתוחים לפניו היה מרביתו של הרמ"ה⁸³ וגם הרמ"ה בעצמו השתמש בפירושו לסנהדרין בתוספות הריב"א תלמיד רש"י⁸⁴, ומה עוד שהרמ"ה עמד בקשרי מכתבים אישיים עם הר"ש משאנץ ועם בעלי תוספות אחרים⁸⁵, ואין ספק איפוא, שהוא ידע ליחס את הפירושים הצרפתיים, כולל פירש"י, למחבריהם אל נכון. גם על רבינו דוד בונפיל אין לומר ששגה בכך, ואין צריך לומר לפי אותו הנוסח שבח"י הר"ן ממנו מוכח שרביתו של ר' דוד היו גם מבעלי התוספות⁸⁶, אלא אף לפי הנוסח שבכ"י, לפיו אין הוכחה לכך, מ"מ יש לסמוך עליו בייחוס פירושי הצרפתים שהרי גם לפניו היו פתוחים כל קובצי התוספות, שהרי הוא מרבה להביא מדבריהם אף קטעים שאבדו מאתנו⁸⁷ ומה עוד שמביא גם פירושים מרש"י מה שלא נמצא לפנינו⁸⁸, ואין יתכן שלא ידע ליחס פירושו אל נכון!! ובספר „חמרא וחיי" נמצאים קטעים מתוספות הרא"ש ותוספות נכד⁸⁹ הר"ש משאנץ (שהם בודאי אינם ספרדים) המביאים את דברי הפירוש על פרק חלק בשם רש"י. אולם ראיותיו של עפשטיין (ובניהן שבספר „המנהיג" הלי תפילין⁹⁰ מביא פירש"י לדף קו ב בענין ה"למ"ד שאינו נמצא בפירוש לפנינו⁹¹), ושמפניהם הוא שולל את ייחוס הפירוש לרש"י, חזקות הן, אך הדבר צריך עוד עיון⁹².

לעיל עמוד 25 הע' 185 בשם החיד"א. אמנם הבאנו שם דברי מיכל ב"אור החיים" שדחה את דבריו. 81 ע"י לעיל שם. 82 ע"י. ספר האיגרות" עמ' ד ולעיל עמ' 53. 83 ע"י לעיל מבוא לחידושי ר' דוד בונפיל עמ' 39. 84 ע"י להלן עמ' קיג והערה 81 ועוד. 85 ע"י להלן עמ' קטו והערה 97. 86 ע"י להלן ערך מס' 48 שתוספות האלו מהר"ש משאנץ עצמו. 87 דפוס ברלין עמ' קיד ב. 88 א והשווה גם הפי' המיוחס לרש"י קא שם ד"ה כל על העין והמובא בשם רש"י בשו"ת מהר"ם כ"ב ד"פ סי' נה ומרדכי שבת סי' שפה. 88 וע"י עוד ב"שקיעין" עמ' 95 ואילך שהביא מספר קטעים מפירש"י לחלק שנשתמרו בספריהם של גוים שיש שזיהם עם הפירוש שלפנינו ויש שאינם זהים. 89 החיד"א ב"שם הגדולים" (מערי' ספרים אות ה סי' לו) קרא את שם הספר „הגהות מהרי"ח" בתפסו שוהו הספר הנקרא „הגהות אשר"י. אמנם טעה בזה, שמחבר ספר „הגהות אשר"י" (או „הגהות הרא"ש", ובר"ת: „הג"א) הוא ר' ישראל מקרעמו והוא המביא

(31) פסקייה מחר"ח — (ר' חזקיהו⁹³ ב"ר יעקב ממגדבורג)

קטעים מפסקים אלה הובאו כמה פעמים בהגהות אשר"י. נראה שהספר המקורי הוא אוסף עשיר של דברי בעלי התוספות המובאים בשמם. לא ברור אם הפסקים סודרו במקורם ע"פ סדר המסכתות או ע"פ עקרון אחר⁹⁴.

(32) פסקי רב מרדכי — (ממרדכי ב"ר הלל אשכנזי)

ספר פסקי המרדכי לסנהדרין שנדפס בש"ס ווילנא מסתיים עם סוף בן סורר. החיד"א בשם הגדולים ח"ב⁹⁵ כותב: „בא לידי סי' מרדכי כתוב על קלף ישן נושן וכתוב שם שהוא מרדכי הגדול ויש תוס' [ת9] על המרדכי שבידינו ופ' אלו הן הנשרפין".

(33) פסקי ריא"ז — (ר' ישעיה אחרון ז"ל)

ב"שלטי הגבורים" ישנם קטעים מפסקיו. בספר „מעט דבש" (אוקספורד תר"פ) נדפסו פסקיו לפרק חלק. פסקי ריא"ז עומדים להופיע ע"י „מכון התלמוד הישראלי השלם" במסגרת הוצאת פסקי ריא"ז לכל הש"ס ע"פ מספר כתבי יד.

(34) „שיטה מקובצת" — (ר' בצלאל אשכנזי ?)

בספר „חמרא וחיי" מבעל „כנסת הגדולה" הודפס לקט של חידושי ראשונים למסכת סנהדרין. יש להניח כי האוסף במקורו הוא של ר' בצלאל בעל ה"שיטה מקובצת" לבבות, כתובות ועוד. קטעים מלקט זה מובאים ב"שער המלך" בשם „שיטה מקובצת ב"י". המר"ל חילק את הלקט לשני חלקים: עד דף נג ב נדפס כחלק בפני עצמו בסוף ספר „חמרא וחיי" בשם „חמר חזור עתיק" ומשם ואילך שילב את הליקוטים בין דברי בעל הכנה"ג ב"חמרא וחיי", כל דבר

את פסקי מהרי"ח. בהגהות מרדכי שבת סי' תנה מביא מ"תוספות הר"ר חזקיה". (את מאמרו של ברודי „פסקי מהרי"ח" בספר היובל לר"א שווארץ לא היה למראה עיני). 90 כ"ה בתרומת הדשן ח"א סי' רלג, אבל ב"אור זרוע" ח"א סי' קיד: יחזקיהו, וכך הביאו החיד"א שם, אע"פ שרמו לדברי תרומת הדשן. בכותרת לתשובה הנ"ל ב"אור זרוע", אמנם: חזקיהו; וע"י במקומות שצוינו ב"בעת" עמ' 441-442 הערות 1-3 ואור החיים, מיכל, עמ' 374 סי' 836. 90* במרדכי למסכת כתובות סימן רמו כתוב: מפסקי הר"ר יחזקיהו פרק הכונס. 90א מערכת ספרים סי' רכג. 91 ליורא תקס"ב, ירושלים תש"ך. 92 הליקוטים היו גם בידי בעל „כנסת הגדולה" שכן בספרו „חמרא וחיי" הוא מביא כמה פעמים. עם כל זה לא נמצא המר"ל מלהביא את הדברים ההם מחדש ב"חמר חזור עתיק". 93 באוצה"ס בן יעקב אות ח סי' 688 בערך „חמרא וחיי" אחר כתבו: „ובסופו לקוטים וחי' הראשונים בשם „חמר חזור עתיק", כותב הערה: „ובמאמר אמרי בינה לרצ"ה חיות הרב בנאלקחא דף כו ע"ב כתוב שנספת לו ג"כ שיטה מקובצת על מס' זו ובזה שהיה לפני לא נמצא. מובן שלא מצא, כי ה"שיטה מקובצת" הוא הוא מה שקרא „חמר חזור עתיק" ואף המהר"צ לא התכוין לסמ"ס. נוסף ל"חמר חזור עתיק", כהננתו, ע"י מהר"צ באמרי בינה סי' ו: „ראיתי להעתיק פה מה שמצאתי בשיטה מקובצת לסנהדרין נספת לספר חמרי וחיי" וכי. הדבר שהעתיק נמצא בחמר חזור עתיק לדף י, ויותר, בסי' יז שם כתוב מפורש: הנה עתה מצאתי פירוש זה בסי' שיטה

- עמ' 35—38. ולדף ע"ג—ע"ה, שם, ספר ד' ע' 88—89. ולדף נ"ח—ס"ה, ב ע"י ר"ש אסף, בס' היובל איש התורה והמעשה לכבוד הרב אוסטרובסקי, ירושלים, תש"ו. והכל ביחד, בתוך: אוצר הגאונים לסנהדרין לר' חיים צבי טוביבש. ירושלים תשכ"ז, עמ' תקמט—תקסב.
8. לקוטי פירושי הערוך. בתוך: אוצר הגאונים הנ"ל, עמ' תקסג—תקצו.
9. ר' שלמה ב"ר יצחק (רש"י): בדפוסים שלפנינו.
10. שני קטעים מפרש"י לסנהדרין: נתפרסמו ע"י אלבוגן בספר היובל לכבוד בלוי, וזאת ליהודה, עמ' 10 ואילך. [יש להוסיף שהפירוש לפרק חלק אינו מרש"י (דקדוקי סופרים, עמ' 260, הערה נ'). לדעת אפשטיין (תרביץ ש"ד, עמ' 20 ואילך) הפירוש הוא של הריב"ן. פירושים ל"חלק" מיוחסים לרש"י במקור לטיני נאספו ע"י ליברמן, שקיעין, עמ' 95 ואילך, (ש. ל.). עיין: ח. מרחביה, לשאלת רש"י לפרק חלק, תרביץ, שנה לג, חוב' ג, ניסן תשכ"ד, עמ' 259—286. ושם, שנה לה, תשכ"ו, עמ' 278—294; ויעקב הלוי ליפשיץ במבוא ל"סנהדרי גדולה", כרך א, עמ' 67—68].
11. ר' אליעזר ב"ר נתן (ראב"ן): בס' אבן העזר, פראג, ש"ע, עם פי' אבן לשם בדביר מהו"ר אריה ליב רשקעס. ירושלים, תרע"ה, ועם פי' אבן שלמה, מהו"ר שלמה זלמן עהרנרייך. שאמלוי, תרפ"ה; ניו-יורק, תשי"ח, 20.
12. ר' יעקב ב"ר מאיר (ר"ת): בספר הישר. ווינא, תקע"א 20. וע"פ כת"י, ראה זה למס' ברכות.
13. חידושי הרמב"ם לתלמוד. ראה זה למסכת ברכות.
14. תוספות (מתלמידי רבינו פרץ): בדפוסים שלפנינו.
15. פסקי תוספות: בדפוסים שלפנינו.
16. ר' יצחק ב"ר משה מווינא: בס' אור זרוע. ירושלים, תר"ן; בני-ברק, תשי"ח; ניו-יורק, תשי"ט; ירושלים, תשכ"ח.
17. ר' מאיר אבולעפיא (רמ"ה): בס' יד רמה שאלוניקי, תקנ"ח; ווארשא, תרנ"ה; ניו יורק, תשי"ג, ועוד כ"פ.
18. לקט חידושי ר' ישעיה דטראני (הרי"ד) עם ציונים ומובאות לכל ספרי הרי"ד בדפוס ובכתב יד. עם מבוא הגהות וביאורים ע"י יעקב הלוי ליפשיץ. בתוך סנהדרי גדולה, כרך ב, חלק ב, ירושלים תשל"ב. 80.
19. רבינו יונה: בס' סם חיים. ליוורנו, תקס"א; חמו"ד [תר"כ]; ירושלים, תשט"ו, 40.

20. רמב"ן: [לקוטים החל מפרק זה בורר] בס' שבעה עינים. ליוורנו, תק"ה 40; וזלצבאך, תקכ"ב (בתוך ס' ה' שיטות ראה להלן מס' 32); מתוקן מכת"י ירושלים, תרפ"ט, ועוד כ"פ.
- חידושי הרמב"ן. יוצא לאור בפעם הראשונה בשלמותו עפ"י כתבי יד, עם הערות ומראי מקומות מאת הרב יעקב הלוי ליפשיץ. ירושלים תשל"ל. 20.
21. רבינו דוד בונפיל. [על פרק ד' מיתות ופרק חלק, והחידושים לפרק זה נדפסו בטעות ע"ש הריטב"א, ע"י ברילל שם והקדם א' 131], עם פירוש הרא"ש והראב"ד על תמיד, פראג, תפ"ה 40; בס' לשון חכמים. ליוורנו, תקמ"א.
- חידושי רבינו דוד בונפיל תלמידו המובהק של הרמב"ן. יוצא לאור מתוך כתבי יד, ועוד עם ציונים הגהות והערות מאת הרב רפאל נתן גטע ראבינאוויץ. נשלם סודר ונערך עם מקורות וביאורים על ידי יעקב הלוי ליפשיץ. בתוך סנהדרי גדולה, כרך א, ירושלים תשכ"ח. 80.
- על דף לב, ב: סה, ב, ופרק הנשרפין, פרק חלק ופרק הנחנקין.
22. תוספות חכמי אנגליה יוצא לאור בפעם הראשונה מכתב יד יחיד, עם מראי מקומות והערות על ידי אברהם סופר. ירושלים תשכ"ח. 80. [עיין סנהדרי גדולה, כרך ג (תוספות הרא"ש), מבוא, עמ' יט, סי' ה].
23. ליקוטי תוספות שאנץ לרבינו שמשון ב"ר אברהם משאנץ. יוצא לאור בפעם הראשונה מכתבי-יד וממקורות דפוס שונים. לוקט, סודר ונערך עם הגהות וביאורים על-ידי יעקב הלוי ליפשיץ. סנהדרי גדולה, כרך ו, ירושלים, תשל"ד. 80.
24. ר' יצחק ב"ר אשר הלוי. תוספות הריב"א. עם ציונים הגהות וביאורים מאת יעקב הלוי ליפשיץ, בתוך: סנהדרי גדולה הנ"ל. לקט דברי הריב"א המובאים בספרי הראשונים.
25. ר' ישעיה אחרון (ריא"ז): קונטרס הראיות יוצא לאור בפעם הראשון מכתב יד יחיד בעולם עם ציונים ומובאות לכל ספרי הריא"ז והרי"ד זקו שבדפוס ושכתב יד עם מבוא הגהות וביאורים ע"י יעקב הלוי ליפשיץ בתוך: סנהדרי גדולה, כרך ה, חלק ב' ירושלים, תשל"ב, 80.
26. חדושי הראשונים: בס' חמרא וחיי. ליוורנו, תקס"ב 20; ירושלים, תש"ו